



DÂRÜLFÜNÛN İLAHİYAT SEMPOZYUMU

18-19 Kasım 2009

TEBLİĞLERİ

İSTANBUL 2010



DARULFÜNÜN İLAHİYAT FAKÜLTESİ'NDE BİR KELÂM MÜDERRİSİ: ARAPKIRLI HÜSEYİN AVNÎ KARAMEHMEDOĞLU

Fikret SOYAL*

I. GİRİŞ

İslâm düşüncesinin en verimli ve dinamik unsurunu oluşturan Kelâm İlmi yaklaşık hicrî II. Yüzyıldan itibaren müstakil bir bilim haline gelmiştir. Çeşitli ilim dalları gelişim süreçlerine bağlı olarak içeriklerinde bir takım değişikliklere gittiği gibi, Kelâm da değişen şartlara bağlı olarak muhtevasında farklı bir söylem kullanma ve açılımında bulunma gereği duymuştur. Bu bağlamda mütekaddimun döneminde Kelâmın konusu “zat-sıfat” ilişkisiyken; müteahhirun döneminde Kelâmın konusu “İslâm filozoflarının ilahiyat konusundaki görüşleri ile mücadele olmuştur.”¹

XIX. Yüzyılda Kelâm ilminin değişen şartlardan dolayı yetersiz olduğunu düşünen bazı kelâmcılar, bu ilmin yeniden inşasının zorunlu olduğu kanaatine varmışlardır. Bu durum Yeni İlm-i Kelâm hareketinin doğuşu anlamına gelmekteydi. Bu dönemde yaşanan askeri, siyasi ve ilmi başarısızlıklar, söz konusu bu alanlarda bir arayışa girilmesini gerekli hale getirmişti. Bu noktada İslami ilimlerin içerik ve usullerinin ihtiyaca cevap vermediği düşüncesiyle, bu ilimleri yenileme ve geliştirme çalışmalarına yönelinmiştir. Bu yenilik arayışları tefsir ve fıkıhta görülmekle birlikte asıl yenilik ihtiyacı kelâmı duyulmuş, bu yönde daha yoğun bir çaba sarf edilmiştir.²

Zira yeniden inşa denilen bu yolda model oluşturmak amacıyla özellikle kelâmcılar tarafından yeni eserler verilme çabasına girilmiştir. Kelâm konularının yenilenmesi gerektiği meselesiyle ilgili en yoğun çalışmayı yapanlar Abdullatif Harputî (1842–1914), Filibeli Ahmed Hilmi (1865–1914) ve İzmirli İsmail Hakkı (1868–1946) sayılmıştır.³

Yeni İlm-i Kelâm hareketinin yaşandığı bir dönemde Darulfünûn’da meydana gelen gelişmeleri ve özellikle İlahiyat sahasındaki değişiklikleri bu bağlamda izlemek gerekmektedir. Zira 1910 yılında yapılan çalışmaya göre İstanbul Darulfünûn’u, Ulûm-u Şer’iyye, Ulûm-u Hukukiye, Ulûm-u Tıbbiyye, Fen Bilimleri ve Ulûm-u Edebiyat olmak üzere beş şubeye ayrılmıştır. Bu dönemde Ulum-u Şer’iyye bölümünün ders programında İlm-i Kelâm bir sömerstr programında sekiz ders olarak yer almıştır.⁴ İlahiyat Fakültesi’nde kelâm derslerini okutan hocalara bakıldığında 1902 ve 1904 yılı Maarif Salnamesi’ndeki bilgilere göre kelâm derslerini Abdullatif Efendi okutmuştur. 1904 yılına denk gelen son sınıf öğrencilerinin ders programına göre Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından Bayezid Dersiamı Arapkirli Hüseyin Avnî kelâm dersini okutmak üzere görevlendirilmiştir.⁵

II. ARAPKIRLI HÜSEYİN AVNÎ’NİN HAYATI

A. Yetiştmesi ve Aldığı Görevler

1863’de Malatya/Arapkir’de doğmuştur. İbtidai ve Rüşdiyeyi okuduktan sonra Arapkir’de İspanakçızâde medresesinde müderris Mustafa Fevzi Efendi’nin derslerine devam ederek 1885 yılında icazet almıştır. Bu icazeti aldıktan sonra İstanbul’a gelmiş, Bâyezid Camii dersiamlarından Bayburtlu Hüseyin Hüsnü Efendi ile Şeyhülislam

* Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fak.

¹ Mahmut Ay, “Kelâm İlminin Yeniden İnşasında Geleniğin Moderne Dönüşümü”, Kelâm İlmi’nin Yeniden İnşasında Geleniğin Yeri Sempozyumu, Elazığ, Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Yay., 2004, s. 145.

² M. Sait Özervarlı, *Kelâmıda Yenilik Arayışları*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2008, 2. baskı, s. 56; “Seyyid Ahmed Han, Şibli Numani, Emir Ali, Muhammed İkbal, Ebu’l-Kelâm Azad, Fazlurrahman ve Vahiduddin Hân Kelâm ilmine yeni bir metot ve muhtevayla modern çağın İslâm’a meydan okumalarına karşı akılcı bir biçimde çözüm getirebilecek bir bakış açısı kazandırmaya çalışan isimlerden bazılarıdır.” bkz.: Ramazan Altıntaş, *Yeni Bir Kelâm: Vahiduddin Han Örneği*, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003, C. 7, Sayı:1, s. 103-104.

³ Özervarlı, *Kelâmıda Yenilik Arayışları*, s. 57-58.

⁴ Mehmed Ali Aynî, *Daru’l-Fünûn Tarihi*, Haz.: Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul 1995, s. 62-63; Münir Koçtaş, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuruluş ve Tarihçesi*, AÜİFD., C. 31, Ankara, 1989, s. 3.

⁵ Zeki Salih Zengin, *Medreseden Darulfünuna Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi*, Karahan Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 46-47.

Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi'den ayrı ayrı icazet almıştır. Ruus⁶ imtihanını başarılarak Bayezid camii'ne dersiam olmuştur.⁷

Ruus imtihanını başarıncı 1888'de Bâyezid Camii'nde ders okutmaya başlamıştır. Tatil günleri dâhil olmak üzere aralıksız on üç yıl sürdürdüğü bu birinci çalışmasının sonunda sekzen beş öğrenciye icazet verilmiştir. Bundan sonra öğrencilerinin ısrarı üzerine ikinci defa Laleli Camii'nde Şerhu'l-Akâid ve Buhari-i Şerif okutmaya başlamış, bu çalışmanın sonunda, 1906'da birçok talebeye icazet vermiştir.⁸ Osmanlı'nın son dönemiyle Cumhuriyet sonrasında yetişen pek çok kişiye hocalık yapmış olan Arapkirli Hüseyin Avni'nin Bâyezid camiindeki ikinci derslerini alan öğrencileri arasında Şerafeddin Yaltkaya da bulunmaktadır.⁹

1902 yılında dönemin Maarif Nezareti tarafından 'Darulfünûn İlm-i Kelâm Müderrisliği' görevine getirilmiştir. Bu onun Darulfünûn'da aldığı ilk görevidir. 1906'da Meclis-i Mesâlih'i Talebe azalığı görevine seçilmiştir. 1911'de Fatih Sahn Medresesi'nde Arap Edebiyatı Müderrisliğine, 1912 yılında Bab-ı Mesihat'de İlim Şurası Üyeliğine ve Medresetü'l Mutehassisin¹⁰ Müdür-i Umumiliğine atanmıştır. 1912'de Huzur derslerine¹¹ muhatap olunmuş ve 1916'da mukarrirliğe terfi etmiş bu görevini 1923 yılına kadar sürdürmüştür.¹² 1913'de Medresetü'l Mutehassisin İlm-i Kelâm Müderrisliğine, 1915'de Medrese-i Süleymaniye Müdürlüğüne atanmıştır. Bundan sonra 1916 yılında Daru'l Hikmeti'l İslamiye¹³ üyeliğine, başta vekâleten yürüttüğü Daru'l-Hikmeti'l İslamiye başkanlığına 1919'da tayin edilmiştir. Bu teşkilatın en uzun başkanlığını yapan isim olmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreselerin ve Daru'l-Hikme'nin kapatılması ile Büyük Millet Meclisi kararıyla 1926'da Darulfünûn İlahiyat Fakültesi Hadis, Hadis Tarihi ve Kelam ilmi dersleri hocalığına atanmıştır.¹⁴

Yeni İstanbul Üniversitesi 1 Ağustos 1933 tarihinde kurulmuş ve 19 Kasım 1933'de yapılan törenle ilk açılış töreni düzenlenerek eğitime başlamıştır. İlgili kanunun yürürlüğe girmesiyle 10'u Edebiyat ve İlahiyat olmak üzere toplam 157 müderrisin görevine son verilmiştir. 30 yıllık hizmeti bulunup yeniden görev verilmeyen öğretim üyeleri emekli edilmiştir.¹⁵ İstanbul Üniversitesi içerisinde İlahiyat Fakültesi'ne yer verilmemiş yerine Edebiyat Fakültesi bünyesinde İslam Tetkikleri Enstitüsü kurulmuştur.¹⁶ Yeni kurulan İslam Tetkikleri Enstitüsünde eski hocalardan pek çoğu görevlendirilmişken, İlahiyat Fakültesi'nde görevli oldukları halde bu enstitüde görev verilmeyen beş öğretim üyesi arasında Arapkirli Hüseyin Avni de bulunmaktadır.¹⁷

⁶ Emrullah Efendinin çalışmasının neticesinde 1910 tarihili Nizamnamenin 57. maddesine göre son sınıf imtihanını veren öğrencilere icazetname ve nizamnamesinde yazılı olduğu üzere son sınıf imtihanından sonra ruus yani reislik imtihanını verenlere "reis" ünvanı verilirdi. Her dört senede bir defa yapılan bu sınav Babı Meşihat'de ders vekilinin başkanlığında oluşturulan bir ilim heyetinin huzurunda gerçekleştirilmekteydi. Bkz.: Mehmed Ali Aynî, a.g.e., s. 68; Mehmet Hazmi Tura, *İstanbul Dersîâm Müderrislerinden Merhum Hüseyin Avni Karamehmedoğlu*, Göldeği Dergisi (Arapgir Kültür Derneği Yayını), İstanbul, 1955, s. 16.

⁷ Ebu'l-Ula Mardin, *Huzur Dersleri*, Yayınlayan: İsmet Sungurbey, İstanbul Akgün Matbaası, İstanbul 1966, C. II-III, s. 127-128; Tura, *Hüseyin Avni*, s. 16.

⁸ Mardin, *Huzur Dersleri*, C. II-III, s. 128; Tura, *Hüseyin Avni*, s. 16.

⁹ Ömer Aydın, *Türk Kelâm Bilginleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 86-87.

¹⁰ Medresetü'l-Mutehassisin: "1917'de Darü'lîlâfetü'lâliye medresesi programını ıslah etmek üzere toplanmış olan 38 kişilik komisyon medresetülmutehassisinin tefsir ve hadis, fıkıh ve kelâm, tasavvuf ve felsefe adlarıyla üç şubeye ayrılarak eğitime başlanması kararlaştırılmış bir birimdir." Bkz.: Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul 1977, C. 1-2, s. 165.

¹¹ Huzur Dersleri ya da Huzur Dershanesi: "1758 yılı Ramazan ayından başlayarak her Ramazanın birinci gününden onuncu gününe kadar bir mukarrir ile birkaç muhatap efendiden oluşmak üzere bir ilim heyeti toplanarak müzakerede bulunmuşlardır. Ders verenlere mukarrir, dinleyenlere muhatap denilmiştir. Önceleri camilerde halk arasında periyodik bir zamanlamaya tabi olmadan devam eden padişahın katıldığı dersler, sonraları sarayda bir salon tahsis edilerek özel bir takım toplantılar yapılmıştır. Ancak söz konusu tarihten itibaren huzur derslerinin sarayda yapılması hükme bağlanmıştı." Bkz.: Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, s. 271-272; Ebu'l-Ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İstanbul 1951, Cilt, I, s. 13-40.

¹² Tura, *Hüseyin Avni*, s. 17; Mardin, *Huzur Dersleri*, C. I, s. 105-109; Hamit Er, *Darü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, İstanbul, Şahinler Matbaacılık, 1993, s. 194.

¹³ Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye: "1334/1916 yılında açılıp çalışmaya başlayan birimin akaid, fıkıh ve ahlâk isimli üç encümeni ve her encümenin üç azası vardır. İlmî işlerin yanı sıra, Müslümanların dinî terbiyesinin ve İslamiyetin yüksek meziyet ve faziletlerinin benimsenmesine çalışmak ve bu uğurda eserler basmayı amaç edinmiştir. Bu anlamda müellifimiz Arapgirli'nin 22 adet kelâmîla alakalı makalesinin yer aldığı Ceride-i İlmîyye'nin yayınlanmasını da sağlamıştır. 1913'de kurulan Medresetü'l-Eimme ve'l-Huteba 1918'de kurulan Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye idaresine alınmıştır. Arapkirli'nin 1919 yılında başkanlığını yürüttüğü söz konusu bu kurumda Mehmet Akif de sekreter ve aza olarak görev yapmıştır. Bkz.: Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, s. 276; Sadık Albayrak, *Son Devrin İslâm Akademisi*, (Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye), İstanbul, 1998, s. 95-107.

¹⁴ Tura, *Hüseyin Avni*, 18.

¹⁵ Zengin, *Medreseden Darülfünundan*, s. 138.

¹⁶ Necdet Öklem, *Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu*, İzmir: Ege Üniversitesi, 1973, s. 48-55; Albayrak, *Son Devrin İslâm Akademisi*, (Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye), s. 176.

¹⁷ Arapkirli Hüseyin Avni ile birlikte İlahiyat Fakültesi hocalarından görev verilmeyenler: Halil Nimetullah, Fuat Köprülü, İsmail Hakkı

Buraya kadar hakkında bilgiler verilen Hüseyin Avni, 1926 yılından Fakültenin kapandığı 1933 yılına kadar İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Tarihi, Hadis ve Kelâm müderrisi olarak görev yapmıştır. Ancak Darülfünûn İlahiyat Fakültesi programında Avni'nin 1924'ten 1933 yılları arasındaki dönemde Hadis derslerini okuttuğu görülmektedir. Onun kelâm müderrisliğinin ise 1902 yılında dönemin Maarif Nezareti tarafından Darülfünûn İlm-i Kelâm Müderrisliği'ne atanmasıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. İlahiyat Fakültesi'nde görevlendirildiğinde hadis derslerini okutmakla birlikte, Bâyezid Camii dersiamlığı başta olmak üzere Medresetü'l Mutehassisin İlm-i Kelâm Müderrisliği ve diğer görevleriyle, daha sonra Laleli'de okuttuğu dersler ve Ceride-i İlmiye'de yazdığı kelâmla alakalı 22 makale ve *İlm-i Kelâm Dersleri* adlı eseri, onun kelâmcılığını gösteren en önemli delillerdendir.

Emekli olduktan sonra Sahrayı Cedid'teki köşkünde ikamet etmekte iken yaşının ilerlemesi sebebi ile İstanbul'a gelip gitmekte zorlandığı için Laleli'ye taşınmıştır. Bir müddet burada kendisini sevenlerin ziyaretlerini kabul ile hayatını devam ettirdikten sonra hafif bir rahatsızlıktan sonra 11 Mayıs 1954'de Ramazan ayında iftar vakti İstanbul'da vefat etmiş, Edirnekapı şehitliğine defnedilmiştir.¹⁸ 883 kitaptan oluşan kütüphanesi varisleri tarafından İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ne (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi) bağışlanmıştır.¹⁹

Arapkirli Hüseyin Avni'nin yaşamı boyunca aldığı çeşitli idari görevlere bakılarak, Tanzimat sonrası Osmanlı eğitim sistemiyle ilgili önemli hususlar ortaya çıkmaktadır. Zira Tanzimatla birlikte yüksek öğretim, üzerinde en çok durulan hususlardan birisi olmuştur. Bu alana din eğitiminin de alınması II. Abdülhamit döneminin sonlarına doğru, 1900 yılında gerçekleşmiştir. Darülfünûn'un 1863 yılında kurulmasına rağmen yüksek din eğitiminin verilmemesi bu eğitimin medrese tarafından veriliyor olmasına dayandırılmıştır. 1900 yılında yüksek öğretime din eğitiminin de alınmasıyla yeni bir dönem başlamıştır.²⁰

İşte söz konusu bu dönem Arapkirli'nin hayatı açısından önem teşkil etmektedir. Zira O, medrese eğitim sistemine dâhil alanlarda da, yüksek öğretim alanında da çeşitli vazifeleri yerine getirmiştir. Buradan hareketle Arapkirli'nin hayatı bağlamında yüksek din eğitiminin üniversiteye dâhil edilmesinin sonuçlarıyla ilgili bazı değerlendirmeler yapılabilmektedir.

Öte yandan önemli tartışmalara konu olan Dini Islahat Projesi Meselesinde Arapkirli'nin de adı geçmiştir. 1928 yılında meydana gelen bu olay aynı zamanda İlahiyat Fakültesi'nin yapması gereken bir görev olarak mı, yoksa İlahiyat Fakültesi'nin inkılaplara destek vermesi şeklinde mi değerlendirilecekti.²¹ Söz konusu beyannamenin altında şu imzaların yer aldığı iddia edilmektedir. Köprülüzade Fuad, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İzmirli Hakkı, Halil Halid, Halil Nimetullah, Mehmet Ali Ayni, Şerafettin Yaltkaya, Arapkirli Hüseyin Avni, Hilmi Ömer, Yusuf Ziya, Babanzade Naim Bey ve Ferit Kam. Babanzade Naim Bey ve Ferit Kam'ın imzayı atmaktan vazgeçtikleri ve heyeti terk ettikleri iddiaları da söz konusu olmuştur.²² Bu projenin altında imzası bulunan İlahiyat Fakültesi hocalarıyla ilgili çeşitli değerlendirme ve yorumlarda bulunulmuş, söz konusu olayın gerçekleşip gerçekleşmediği noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu bağlamda projede imzası bulunan İlahiyat Fakültesi'nin önemli hocalarından Yusuf Ziya Yörükân'ın İslâm Türk Ansiklopedisi Mecmuası'nın 15 Haziran 1947 tarihli 73. Sayısında yer alan röportajındaki ifadeleri olayın kesinlikle meydana gelmediğini göstermektedir: "...Yalnız benim değil hiçbir arkadaşımın da imzası yoktur. Böyle bir layiha ne müderrisler meclisinde ne de başka bir komisyonda müzakere bile edilmedi. Arkadaşlardan biri, müderrisler meclisinde müzakere edilmek üzere böyle bir şey kaleme almış, müderrislere birer suret vermiş, bir suret de gazeteye göndermiş. Bir emrivaki karşısında bırakılmak istenildiği anlaşıncaya çok canımız sıkıldı. Meselenin aslından haberimiz yokken bütün müderrisler namına işin gazetelere aksetmesi pek tuhaftı. 'Bunun bir müzakere mevzuu yapılması doğru değildir' denildi ve müderrisler meclisi toplanmadı. Binaenaleyh layiha denilen bu şey imza edilmek şöyle dursun, müzakere bile edilmedi."²³

Röportajdan da anlaşılacağı üzere böyle bir toplantı zaten gerçekleştirilememiştir. Aynı söyleşide ortaya çıkan başka bir durum da, imzası bulunan müderrisler yazılırken dile getirilen Babanzade Ahmed Naim ve Ferit

ve Şekip Tunç Beyler. Ancak Avni dışında kalan diğer dört hoca Edebiyat Fakültesi'nde görevli olup aynı zamanda İlahiyat Fakültesi'nde ders vermekteydiler. Dolayısıyla bunlar arasında görevsiz kalan sadece Avni olmaktadır. Bkz.: Öklem Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu, s. 48-62; Zengin, Medreseden Darülfünûna, s. 144.

¹⁸ Mardin, Huzur Dersleri, C. II-III, s. 131.

¹⁹ Metin Yurdağ, *Arapkirli Hüseyin Avni*, DİA, İstanbul 1991, C. III, s. 329-330; Mustafa Özel, *Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler I*, DEÜİFD, İzmir 2002, C. 15, s. 78; Er, *Darü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi*, s. 195.

²⁰ Zengin, *Medreseden Darülfünuna*, s. 3, 37-39; Ali Arslan, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Fakülte Meclisinin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları*, (1911-1912), Değerler Eğitimi Dergisi, V, Sayı: 13, Haziran 2007, s. 11.

²¹ Zengin, *Medreseden Darülfünuna*, s. 142.

²² Büyük Doğu, 2 Mayıs 1947, Yıl: II, C. III, s. 61; Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücahitler*, İstanbul 1990 (8. baskı), s. 420-23.

²³ Yusuf Ziya Yörükân'ın ilgili röportajı için bkz.: Mustafa Şekip, *Türk İslâm Ansiklopedisi Mecmuası, Dini İnkılap ve Islahat Hakkında*, 1947, C. II, No: 73, s. 9.

Bey'in imzalarını geri çekmeleri konusunun doğru olmamasıdır. Yörükün'in ifade ettiği üzere, bu her iki isim aslında İlahiyat Fakültesi'nde müderris olmadıkları için onların bu mesele ile alakaları olmamıştır.²⁴

B. İlmî Kişiliği

Arapkirli Hüseyin Avni eser yazmak, öğrenci yetiştirmek, nasihatlerde bulunmak, akşam dersleri vermek, vaaz etmek gibi birçok alanda hizmet etmiş, kültürel faaliyetlerde bulunmuş bir kelâmcı olarak dönemine ışık tutan önemli bir isim olarak kabul edilmiştir. Döneminin en yüksek ilim müesseselerinden mezun olmuş ve batılılaşmanın en hareketli dönemlerinde İstanbul gibi bir ilim kültür merkezinde en yüksek düzeyde hizmetler ifa etmesiyle oldukça önemli bir konumda yer almıştır.

Onun bir başka özelliği ise saltanat, meşrutiyet ve cumhuriyet dönemlerini yaşamış her dönemin Türk toplumunda bırakmış olduğu izleri, bu geçişlerin sebep olduğu kültür değişimlerini bizzat yaşamıştır. Eğitim sistemiyle alakalı önemli değişiklikler onun yaşadığı döneme rastlamıştır. O nedenle Avni'nin özellikle ilahiyat eğitiminin yüksek öğrenime dâhil edilme çalışmalarının yapıldığı yıllarda yaşaması ve bu değişikliklere göre çeşitli görevler almış olması onun ismini daha çok öne çıkarmaktadır. Neticede kendisinin yeni hadise ve cereyanlar karşısında bağlı bulunduğu değerleri muhafaza ettiği anlaşılmakta, söz konusu dönemde vurgulanan klasik kelâmın ihmal edilmemesi hususunu Arapkirli'nin ilmî kişiliğinde de görmek mümkün olmaktadır.²⁵

C. ESERLERİ

- 1.İlm-i Kelâm Dersleri
- 2.En-Nakdü'r-Râyic li-Dîbâceti'n-Netâ'ic
- 3.Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nûniyyeti'l-Büstiyye
- 4.Ta'likat 'ale'l-Kasîdeti'l-Lâmiyye
- 5.Kayıdlı Kavaid-i î'rab

III. Kelâmî Görüşleri

A.İlm-i Kelâm Eserine Göre Kelâmî Görüşleri

Hüseyin Avni'nin Darulfünûn'da okuttuğu kelim derslerine ait notlarından oluşan *İlm-i Kelâm Dersleri* adlı eseri kelâm alanında önemli bir çalışması olup, Darulfünûn Mecmuası adlı külliyat içinde yayımlanmıştır. Bu eserin iki baskısı yapılmış, birincisi İstanbul'da 1328 yılında olup 272 sayfadır.²⁶ İkinci baskısı ise yine İstanbul'da 1331 yılında yapılmış 192 sayfa Osmanlıca bir eserdir. Kelâm ilmine dair eserlerinin arasında en kapsamlı olanıdır.

Son dönemde yazılan kelâm kitaplarında biraz da dönemin metoduna uyarak bilgi ve varlıkla ilgili bölümler azaltılmış, böylece hem ulûhiyet ve nübüvvet gibi problemlerle, hem de dönemlerindeki düşünce ve eğilimlerle daha çok ilgilenilmiştir.²⁷ Hüseyin Avni de dönemin bu metoduna uyarak eserine 'Mukaddime' ile değil, doğrudan 'Ulûhiyet' bölümünden ve ona bağlı olarak Allah'ın sıfatlarıyla başlamıştır. Avni'ye göre, Allah Teâlâ'nın zatının hakikat ve mahiyetini bilmek ve anlamak mümkün olmadığı için Allah'ın zatını bilmekle mükellef değiliz. İnsan, gücü nispetinde yaratılmış varlıklardan yaratanın var olduğu deliline göre Allah'ın şanına layık olan sıfatlarını bilmekle mükelleftir.²⁸ Vahdaniyet sıfatı bağlamında Allah'ın sıfatlarının benzerinin hiç kimsede bulunmamasını Vahdaniyet-i Sıfat, yarattıklarında başkasının katkısı ve ortaklığının olmamasını da Vahdaniyet-i Ef'al olarak açıklamış daha sonra tevhidin ispatında kelâmcılar tarafından çok sık kullanılan burhan-u temanü delilini izah etmiştir.²⁹

Allah'ın sonradan yaratılanlara benzememesi demek olan³⁰ Muhalefetün li'l-Havadis'i açıklayan Avni'ye göre Allah Teâlâ zatında, sıfatlarında ve fiillerinde hiçbir şeye benzemez. Kıyam bi Nefsihi konusunda Allah Teâlâ'nın zatı ile kaim, mekân yön ve bunların teferruatından hiçbir şeye muhtaç olmadığını belirtmiştir.³¹

²⁴ Mustafa Şekip, Türk İslâm Ansiklopedisi Mecmuası, *Dini İnkılap ve Islahat Hakkında*, 1947, C. II, No: 73, s. 10.

²⁵ Yurdagür, *Avni*, C. III, s. 330.

²⁶ Arapkirli Hüseyin Avni, *İlm-i Kelâm*, Haz.: Ebu'l-Ula; nşr. Eşref Edib, İstanbul, Sıratı Müstakim Matbaası, 1328, 272 s.

²⁷ Özervarlı, *Yenilik Arayışları*, s. 69.

²⁸ Avni, *İlm-i Kelâm*, s. 1-3.

²⁹ Avni, *İlm-i Kelâm*, s. 4-5.

³⁰ Emrullah Yüksel, *Sistematik Kelâm*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 41.

³¹ Avni, *İlm-i Kelâm*, s. 8-9.

Avnî, Gayb'ı yalnız Allah'ın bilebileceği³² âyetinden hareketle mutlak gayb'ı sadece Allah'ın bilebileceğini ifade etmiş, ancak kullarından dilediğine bazı bilgileri bildirmesine mani olmadığını belirtmiştir. Bunun için peygamberlerin ve velilerin gaybdan ve geleceğe ait işlerden haber vermesinin caiz olduğunu söylemiştir. Ona göre aslında insanın gaybı tam anlamı ile bilmesi mümkün olmayıp, Allah'ın ona bildirdiği kadarı ile bilebilir. Öte yandan husuf ve kûsuf gibi tabiat olaylarıyla ilgili tahmin ve yorumların gayb'dan haber verme olarak kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir.³³

Ulûhiyet bölümünde Allah'ın sıfatları konusunu ele alan Avnî, sıfatların zat'tan ayrı/gayrı oluşuyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Allah Teâlâ'nın sıfatları ezelidir, Zâtı ile kaimdir. Hiçbir zaman O'ndan ayrılmaz. Sıfat zatının aynı olmadığı gibi zatının gayrı da değildir. Zatının aynı değildir; Çünkü hiçbir sıfat mevsufunun aynısı olmaz. Zatının gayrı da değildir; Çünkü böyle olsa sıfatı ilahiye kadim ve ezeli olduğundan kadim olan varlıkların birden çok olmasını gerektirir. Allah Teâlâ'nın sıfatlarının zatından ayrı olduğu söylenirse, onların hadis olması gerekir. Bu şekilde bir taraftan ilahi sıfatların hadis olması, diğer taraftan Allah Teâlâ'nın hadis olana mahal olması gibi sakıncalar ortaya çıkar.³⁴ Bu açıklamalarında daha net olmak üzere diğer bölümlerde de Taftâzânî'nin *Şerhu'l-Akâid* adlı eserinden ilgili bölümlerin alındığı anlaşılmaktadır.³⁵

Hristiyanlık ve Yahudiliğe yönelik reddiyelerde Müttekaddimun dönemi kelâmcılarının eleştirileri sonraki dönemlere göre daha ağır basmaktadır. Bu bağlamda müttekaddimun dönemi kelâmcıları ilahi dinlerin özellikle Hristiyanların tevhit ve nübüvvete dair görüşlerini tenkide tabi tutmuşlardır.³⁶ Arapkirli de ilk dönem kelâmcılarında olduğu gibi Hristiyanlık eleştirisine fazlaca yer vererek özellikle teslis inancını eleştirmiştir.³⁷

Husun ve Kubuh meselesine değinen Avnî, mezheplerin konuyla alakalı ihtilaflarını verdikten sonra, aklın bu konuda tek başına yeterli kaynak olmadığı hükmünü tekrarlamıştır.³⁸ Hüseyin Avnî'ye göre; Allah Teâlâ'yı idrak edebilmek için insanda hiçbir kuvvet yoktur. Duyularımız ve aklımız hep mümkünata taalluk edebilir. Şu durumda eserden müessire istidlal ederek Allah Teâlâ'nın varlığını ispat edebiliriz. Çünkü eserden müessire istidlal açık ve net bir ispattır.³⁹ Bu dönemde genellikle ulûhiyette Allah'ın varlığıyla ilgili olarak hudûs ve imkân delilleri yerine fitrat ve gaye delilleri kullanılmış olmasına rağmen Arapkirli farklı olarak hudûs ve imkân delillerini kullanmıştır. Ayrıca cevher-araz nazariyesi üzerinde karmaşık izahlara girilmemiştir.⁴⁰ Bu tür izahlara girilmemesi eserin daha çok ders notları şeklinde olmasıyla ilgili olsa gerekir.

Arapkirli İsbat-ı vâcip'le alakalı olarak zamanının önemli akımlarından Materyalistlere cevap olacak açıklamalarda bulunmuştur. Zira yakın dönem kelâmcıları İslâm'a hangi konuda saldırı geliyorsa onunla ilgilenmeyi, o meseleyi ele alıp gerçeği ortaya koymayı kelâmın ve kelâmcıların görevi olarak kabul etmişlerdir.⁴¹ Buna göre söz konusu dönemde Allah'ın varlığı saldırılan konuların başında geldiği için Arapkirli konuyu gündemine almıştır. Ona göre Allah'ın varlığı hususunda muhalefet edenler, âlemin yaratıcısının olmadığını söyleyen 'dehriler' ve 'maddiyyun'/materyalistler'dir. Dehriler bütün varlığın dayanağı 'zaman'dan ibaret olup, sonsuza dek zamanın geçmesiyle 'dehr/zaman'ın kâinatı var eden olduğunu iddia ederek; zamanın kâinata ilintisini beyan edip, bundan başka bir delil ortaya koyamamışlardır. Bunun ise zamanın yegâne yaratıcı olmasını gerektirmeyeceği açıktır. Eski-den 'dehriler' denilenlere zamanımızda 'Maddiyyun/materyalistler' denilmektedir. Maddiyyun maddenin kadim olduğunu söyleyerek yaratıcıyı inkâr etmişlerdir.⁴²

Yeni İlm-i Kelâm döneminde üzerinde fazlaca durulan konulardan biri de nübüvvet meselesidir. Zira İslâm inancının temel esaslarından olan nübüvvet, İslâm'ı diğer dinlerden ayıran bir özelliktir. Arapkirli eserin ilk 114 sayfasında yer alan ulûhiyet konularından sonra Nübüvvet konusunu ele almıştır. Dönemin özelliklerinden de

³² Yunus, 10/20.

³³ Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 12-13.

³⁴ *İlm-i Kelâm*, s. 32-35.

³⁵ Sa'deddin et-Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi: Şerhü'l-Akaid*, haz. Süleyman Uludağ, 2. bs., İstanbul: Dergah Yayınları, 1982, s. 157-164.

³⁶ Mustafa Sinanoğlu, *İslâm Kaynaklarından Hristiyanlık: Kelâm Açısından Bir Yaklaşım*, TDV İsam, İstanbul 2001, s. 76-104.

³⁷ Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 47-51.

³⁸ Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 86-87.

³⁹ Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 94-108.

⁴⁰ Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 90-95.

⁴¹ Özervarlı, *Yenilik Arayışları*, s. 150.

⁴² Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 109.

kaynaklanan nedenlerle Arapkirli eserinde nübüvvetin ispatı, aklen imkanı, faydaları gibi konuları akli izahlarla işlemiştir.⁴³

Dönemin bir başka özelliği de mucize konusuna farlı yaklaşımların ortaya çıkmasıdır. Söz konusu döneme ait kelâmcılar hissî mucizelerin İslâm'da önemli bir yerinin bulunmadığını, manevi mucizelerin daha önemli olduğunu vurgulamışlardır.⁴⁴ Arapkirli de mucize konusunu klasik olarak işledikten sonra mucizeyi inkar eden materyalist ve natüralistlere cevap vermiş ancak Hz. Peygamber'in hissî mucizelerine yer vermemiştir. Hz. Muhammed'in nübüvvetini işlerken, cehalet ve zulüm içindeki bir kavmin ilmî ve amelî faziletlerle nasıl aydınlatıldığını belirtmiştir.⁴⁵

Önceki ilahi kitaplarda Hz. Muhammed'in (s.a.v.) geleceğiyle ilgili müjdeleri Tevrat ve İncil'den örneklerle vererek anlatmıştır.⁴⁶ Allah Rasûlü'ne ait özellikleri ayrı bir başlık altında toplayan Avnî, yine nübüvvet konusu içinde İslâm'ın diğer dinleri neshettiği, bunun da aklen ve naklen caiz olduğundan bahsetmiştir.⁴⁷

Nübüvvet bölümünden sonra uhreviyyat⁴⁸ bölümünde çeşitli konuları ele almıştır. Döneminde tartışılmaya başlanan azabın ebedi olmadığı yönündeki düşüncelere karşı "dünyanın zevk ve kederi muvakkat, uhranın naîm ve cahîmî müebbeddir" diyerek cevap vermiştir.⁴⁹ Zira cennet ve cehennem ebediliği konusu kelâm kitaplarında yer alan önemli konular arasındadır.⁵⁰ Haşr-ı cismânîyi işlerken, yeniden dirilmeyi inkar edip bunun aklen mümkün olmadığını söyleyenlere bu konuda insanları ikna ederek gerçekleri açıklamak din âlimleri için önemli bir vazifedir diyerek konuyu önemseydiğini ortaya koymuştur.⁵¹

Son dönemde kelâm ilmine yeni bazı konular da ilave edilmiştir. Arapkirli bu konulara özel bir yer vermemiştir. Bunlar ilmin değeri, ibadetlerin gerekliliği ve gayesi, insan hakları, kadının statüsü gibi yeni konulardır.⁵²

IV. Makalelerine Göre Kelâmî Görüşleri

Döneminin resmi yayın organlarından biri olan 'Ceride-i İlmiye dergisinin⁵³ kelâma dair bölümünü yazmış olan Hüseyin Avnî'nin toplam yirmi iki adet makalesi bu dergide yayımlanmıştır. 44 ila 79. sayıları arasında düzenli olarak yayımlanmaya çalışıldığı görülen yazılarıyla ilgili birkaç sayıda aksamalar olduğu ve bu sayılarda Hüseyin Avnî'nin yazılarının yer almadığı görülmektedir.

1. Mukaddime⁵⁴

Bu makalesinde ilimden ve her ilmin bir konusunun bulunduğundan bahseden Hüseyin Avnî, ilmin gayesini açıklamıştır. Daha sonra kelâm'ın tarifini vermiş, kelâmın konusu ve gayesini aktarmış bu ilmin üstünlük ve faziletine dair görüşlerini ortaya koymuştur.

2. İlm-i Kelâmın Vâzı⁵⁵

Bu makalesinde Kelâm ilminin gerçek sahibinin Yüce Allah ve Rasûlü olduğunu ifade eden Hüseyin Avnî, çeşitli eserler ortaya koyarak kelâm ilminin oluşmasını sağlayanlardan bahsederken öncelik sırasının Ebu Hanîfe'de olduğunu daha sonra Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî ve Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin geldiğini belirtmiştir. Daha son-

⁴³ Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 115.

⁴⁴ Sait Özervarlı, *Yenilik Arayışları*, s. 122.

⁴⁵ Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 135-145.

⁴⁶ Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 167.

⁴⁷ Avnî, *İlm-i Kelâm*, s.178-184.

⁴⁸ Avnî, *İlm-i Kelâm*, s.192.

⁴⁹ Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 194.

⁵⁰ et-Taftazânî, *Şerhü'l-Akaid*, haz. Süleyman Uludağ, s. 259.

⁵¹ Avnî, *İlm-i Kelâm*, s. 253-260.

⁵² Sait Özervarlı, *Yenilik Arayışları*, s. 150-160.

⁵³ *Ceride-i İlmiye*: "Bâb-ı Meşihat tarafından 1914-1922 yılları arasında İstanbul'da yayımlanan dergi. Osmanlı Devleti'nin dinî ve idarî kurumlarından biri olan Bâb-ı Meşihat ile buna bağlı kuruluşlardan Fetvahane ve şer'î mahkemelerin dinî meselelerle ilgili fetva, hüküm ve kararlarının, medrese ve tekkelerle Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye gibi dinî kuruluşlara ait talimat, nizamname ve haberlerin duyurulması maksadıyla yayımlanmıştır. Son sayılarında Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye'ye sorulan sorulara verilmiş cevapların da yayımlandığı derginin ikinci devresinde yazılan bulunan ilim adamları arasında İzmirli İsmail Hakkı, Seyyid Nesîb, Ferid Bey, Ali Rızâ Bey, Şerif Sâdeddin Efendi, Rebîî Molla, Arapkirli Hüseyin Avnî, Hafız İsmail Efendi, Cevdet Efendi, Hamdi Efendi, Şevketi Efendi, Ahmed Râsim Avnî Efendi gibi isimler yer almaktadır. Bkz.: Albayrak, *Son Devrin İslâm Akademisi*, s. 135-167.

⁵⁴ Avnî, *"Mukaddime"* *Ceride-i İlmiye*, İstanbul 1337, sayı 44, s. 1322-1330.

⁵⁵ Avnî, *"İlm-i Kelâmın Vâzı"*, *Ceride-i İlmiye*, İstanbul 1337, sayı 45, s. 1342-1347.

ra Kelâm ilminin isimlerinden ve Kelâm isminin tercih edilmesine dair sekiz sebepten bahsetmiş, Kelâm ilminin delillerine ve meselelerine dair görüşlerini ortaya koymuştur.

3. Ahkâm-ı Şer'iyye-i Diniyyenin Keyfiyyet-i İtikada ve Amele Tealluku⁵⁶

Bu başlığı taşıyan makalesinde dinî hükümlerin amellere ve itikada etkisini inceleyen Arapkirli, İslam dininin hükümlerinin bir kısmı itikada diğer kısmı da amele bağlı olduğu için, İslam Ahkâmı'nı ikiye ayırmıştır. Buna göre birinci kısma giren hükümler akıl ve nakil açısından inanılması gereken kesin hükümlerdir. İkinci kısım ise İbadet, Muamelat ve Ukubâta dair dinî hükümler olup nakledile gelen naslardan çıkarılan bu hükümler asıl ile değil, teferruat ile ilgilidir. Dinî ilimlerin tedvin sebebinden bahseden Avnî, ilk eserin Ebu Hanife'nin "el-Fıkhü'l-Ekber"i olduğunu ifade etmiştir.

4. Mütakellimîn ve Hükemâ⁵⁷

Makalesinde âlemin ve insanın yaratılışıyla ilgili hüküm vermek için iki yolun bulunduğunu belirten Hüseyin Avnî, birincisinin Nazar ve istidlal yolu olduğunu bu yolun sahiplerinin şeriata uyarak hüküm veren kelâmcılar olduğunu savunmuştur. İkinci yolun sahiplerinin ise herhangi bir dine uymadan sadece kendi akıllarına göre hüküm veren Meşâiler olduğunu ifade etmiştir.

5. Edille-i Şer'iyye, Ef'âl-i Mükellefin⁵⁸

Makalesinde bu başlığı kullanan Avnî, delilin tanımını yaptıktan sonra delilin aklî, naklî ve şer'î olmak üzere üç kısım olduğunu söylemiştir. Mükellefin fiillerinden bahsederken fiillerin itikat, ibadet, muamelat, ukubat ve kefarete gibi kısımlara ayırması, daha sonra bu fiillere ait örnekleri vermiştir.

6. İlim, İlmin Tarifi ve Adem-i Tarifindeki Mezahib⁵⁹

Bu başlık altında mutlak ilmin tarifine dair görüşleri üç grup olarak ele almıştır. Buna göre birincisi; Fahreddin Razi'nin seçtiği görüştür; Ona göre mutlak ilim zorunlu ve bedihî'dir. Tarif olunamaz, tarife ihtiyaç duymaz. İkincisi; İmamü'l-Haremeyn Cüveynî ve Gazali'nin görüşü: Onlara göre mutlak ilim nazarî/teoriktir. Zorunlu ve bedihî/açık değildir. Tarife ihtiyacı vardır. Fakat tarifi gerçekten zordur. Üçüncüsü: Ulemanın çoğunun görüşü; Mutlak ilim nazaridir, tarifi mümkündür. Fakat tarifinde çeşitli görüşler beyan edilmiştir.

7. Aksam-ı İlmi⁶⁰

Aksam-ı İlmi başlığını verdiği makalesinde Avnî, ilmi zatı itibarıyla tasavvur ve tasdik olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Eğer ilim nispetin vukuu veya vukuunun olmamasını kabul etmek anlamında bir hüküm olursa "tasdik", olmazsa "tasavvur"dur. Mütakaddimîn kelimalarına göre ilim; hükme maruz kalan idrak olursa "tasdik", olmazsa "tasavvur"dur. Muteahhirûna göre hükümden hâli/soyutlanmış olursa "tasavvur", hâli olmazsa "tasdik"tir. Elde etme bakımından da ilmin zarurî ve nazarî olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirten Avnî, mücerred akıl ile açıkça ortaya çıkan ilmi zarurî ilim olarak kabul etmiştir. Daha sonra tafsilî ve icmalî ilim diye başka bir taksimde bulunan Avnî'ye göre tafsilî ilim malumun parçalarını ve mertebelerini tek tek anlamak ve kavramaktır. İcmalî ilim ise, bir defada tamamının anlaşılmasıdır.

8. Esbab-ı İlmi⁶¹

Avnî bu makalesinde Esbâb-ı ilim sayılan duyuların beş tane olduğunu ifade etmiştir. Bunların işitme, görme, koklama, tatma, dokunma azaları olduğunu sayarak aklın varlığına hükmettiği duyuların da bu beş tanesi olduğunu belirtmiştir. Bunların Allah'ın kudretiyle, dışımızdaki şeylerle münasebetimizi sağlayan beden azaları olduğunu savunmuştur. Bunun yanı sıra insana ait duyuları ele aldığı bu makalesinde Avnî iç ve dış duyulardan bahsederek neticede dış ve iç duyuların toplamına Meşair-i Aşere/On duyu adının verildiğini vurgulamıştır.

9. Hiss-i Basar Yahut Kuvve-i Bâsira, Hiss-i Şem Yahut Kuvve-i Şamme, Hiss-i Zevk veya Kuvve-i Zaika, Hiss-i Lems veya Kuvve-i Lâmise⁶²

⁵⁶ Avnî, "Ahkâm-ı Şer'iyye-i Diniyye'nin Keyfiyeti, İtikada ve Amele Taalluku", Ceride-i İlmiye, 47. Sayı, İstanbul, 1337, s.1433-1442.

⁵⁷ Avnî, *Mütakellimîn ve Hükemâ*, Ceride-i İlmiye, İstanbul 1337, sayı 48, s.1485-1490.

⁵⁸ Avnî, *Edille-i Şer'iyye, Ef'âl-i mükellefin*, Ceride-i İlmiye, İstanbul 1338, sayı 49, s. 1534-1537.

⁵⁹ Avnî, "İlim, İlmin Tarifi ve Adem-i Tarifindeki Mezâhib" Ceride-i İlmiye, İstanbul 1338, sayı 50, s.1578-1582.

⁶⁰ Avnî, "Aksam-ı İlmi", Ceride-i İlmiye, 51. Sayı, İstanbul, 1338, s.1624-1628.

⁶¹ Avnî, "Esbab-ı İlmi", İstanbul, Ceride-i İlmiye, 52, 1338, s.1654-1657.

⁶² Hiss-i Basar yahut Kuvve-i Bâsira, Hiss-i Sem Yahut Kuvve-i Samme, Hiss-i zevk veya kuvve-i Zaika, Hiss-i Lems veya Kuvve-i Lâmise" Ceride-i İlmiye, İstanbul 1338, sayı 54, s.1714-1749.

Makalede gözün katmanlarından ve görme şartlarından bahseden Avnî, Hiss-i şemm derken koku duyusunu ele almış, hiss-i zevkte tatma duyusundan bahsetmiş, daha sonra hiss-i lems/dokunma duyusu hakkında bilgiler vermiştir.

10. Havâss-ı Bâtine⁶³

Havâss-ı Bâtine isimli makalesinde havas-ı bâtineyi müşterek, hayat, kuvve-i mutasarrıf, kuvve-i vahime ve kuvve-i hafize kısımlarına ayırmıştır.

11. Haber-i Sadık⁶⁴

Bu makalede ilme ulaşma yollarından bahsetmiştir. Bu anlamda ilme ulaşma yollarından birisinin de haber-i sadık olduğunu ifade eden Avnî daha sonra haberi “doğru ve yalan olması muhtemel olan söz” olarak tanımlamıştır. Haber, nispet edildiği hâriçteki ögeye ve durumun aslına uygun ise ‘haber-i sadık, değil ise ‘haber-i kazip olur. Ona göre de Haber-i Sadık, Haber-i Mütevatir ve Haber-i Rasul olmak üzere iki çeşittir.

12. Haber-i Rasûl⁶⁵

Bu makalede Allah Rasulü’nün verdiği haberlerin haber-i rasûl olduğunu belirten Avnî, bu haberin Mütevatir, meşhur ve âhad olmak üzere üç kısım olduğundan bahsetmiştir.

13. Aklın Meratibi⁶⁶ başlıklı makalesinde Avnî, âlimlere göre aklın dört mertebeye ayrıldığını belirtmiştir.

1. Akl-ı Heyûlânî: Nefsin makul olanları algılama yeteneğinden ibarettir. Bu akıl, yaratılışının başından itibaren insanda mevcuttur. İdrak edemediği halde yazı yazma yeteneğine sahip olan çocukların bulunması gibi.

2. Akl-ı Bî'l-Meleke: Akl-ı Heyulani’nin nazariyata ulaşmasını sağlayan, zorunlu bilgileri elde etme yeteneğidir. Kör olan bir kimsenin yazma öğrenebilmesi gibi. Şer’an mükellef olmamızı sağlayan bu yetenektir. Zira insan bu akıl ile hayvanlardan ayrılır.

3. Akl-ı Bî'l-Fiil: Bedihiyattan/açık bilgilerden nazariyatı/teorileri çıkarmayı sağlayan yetenektir. Yazarın yazı yazdığı andaki yazma eylemine güç yetirmesinde olduğu gibi.

4. Akl-ı Müstefad: Algıladığı ve kurguladığı teorilerin daima hazırda tutulmasıdır. Yazı yazmada ustalaşmış olan birinin yazmaya bî'l-fiil başlaması ve devam ettirmesi gibi. İşte bu akıl ile sabit olan ilim, zorunlu/zarûrî ilimdir. Bütünün parçasından büyük olduğunu bilmek gibi.

14. Malum ve İnde'l-Mütekellimîn Malumun Aksamı⁶⁷

Malum ve malumun bölümlerini konu edindiği makalesinde Avnî, malumu bilinmesi ve kendisinden haberdar olunması şanından olan şey olarak tanımlamıştır. Malum, Müteahhirûn âlimlere göre kelim ilminin konularından birini teşkil eder. Kelamcıların çoğuna göre malum ikiye ayrılır: Ma’dum ve Mevcut. Ma’dum, hâriçte varlığı gerçekleşmemiş olan, Mevcut ise hâriçte varlığı gerçekleşmiş olandır.

15. Araz⁶⁸

Varlık ve ona bağlı olarak tabiat konuları genellikle hudûs doktrini üzerine kurulmuştur. Ancak bu konular yakın dönem kelâm kitaplarında yeterince yer bulamamıştır.⁶⁹ Cevher ve araz konularını içine alan bu bölümle alakalı olarak Avnî, *Araz* başlıklı makalesinde ‘araz’ın kendi arasında iki kısma ayrıldığından bahsetmiştir. Araz ya canlılara has olur; ilim, irade, kudret ve kelim gibi. Ya da canlılara has olmaz, Kevn-i erbea/dört oluşum ile algılanan nitelikler gibi. Kevn-i Erbea; hareket, sükûn, icima ve iftiraktır.

Hareket; iki zamanda, iki mekânda iki oluşumun meydana gelmesi ya da bir cismin bir mekândan diğerine intikal etmesidir. Sükûn ise; iki zamanda bir mekânda iki oluşumun meydana gelmesidir ya da bir cismin bulunduğu yerde kalmasıdır.

⁶³ Avnî, *Havâss-ı Bâtine*, Ceride-i İlmiye, İstanbul 1338, sayı 55, s. 1746–1749.

⁶⁴ Avnî, “*Haber-i Sadık*” Ceride-i İlmiye, 56, İstanbul, 1338, s. 1777–1780.

⁶⁵ Avnî, *Haber-i Rasûl*, sayı: 57, s. 1817–1820.

⁶⁶ Avnî, “*Aklın Meratibi*” Ceride-i İlmiye, 58, İstanbul, 1338, s.1851–1853.

⁶⁷ Avnî, “*Malum ve İnde'l-Mütekellimîn Malumun Aksamı*” Ceride-i İlmiye, 59. Sayı, İstanbul, 1338, s.1875–1877.

⁶⁸ Avnî, “*Araz*” Ceride-i İlmiye, Sayı: 68, İstanbul, 1339, s.2167–2170.

⁶⁹ Özervarlı, *Yenilik Arayışları*, s. 89.

16. Araz-ı Gayr-i Nisbiyye, Araz-ı Nisbiyye⁷⁰

Nisbi olan ve nisbi olmayan arazları incelediği bu makalesinde nisbi olmayan arazlar için “kaç”, “nasıl”, “zaman”, “adet”in geçerli olduğunu, nisbi arazlar içinse “mekan” ve “zaman”ın geçerli olduğunu anlatmıştır.

17. Maddiyyûn’a Göre Malum ve Mevcudun Aksamı⁷¹

Bu başlığı kullandığı makalesinde malum ve mevcudun kısımlarını incelemiş, konuyla ilgili materyalistlerin kabullerini eleştirmiştir. Hüseyin Avnî, döneminde yayılmaya başlamış olan ve İslam akidesine aykırı kabulleri olan muhtelif fırkaların görüşlerini ele alıp cevaplandırarak, İslam inancını savunmayı amaçlamıştır. Örneğin malum ve mevcut hakkındaki tartışmayı şöyle ele almıştır. Maddiyyûna/materyalistlere göre varlıklar madde ve maddiyata indirgenmiştir. Çünkü onlara göre şahit olunan ve keşfolunan hakikatlerin tamamı maddidir. Buna göre keşfolunmayanların da maddi olması lazım gelir. Avnî’ye göre Maddiyyûn/materyalistler kâinatın özü konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları kâinatın özü, maddeler ve sonsuz cüzlerdir ve bazıları kuvvet; bazıları ise esr (tartısız, elastiki, hafif ve akıcı bir cisim), bazıları ise uzaydır demişlerdir. Halbuki bu kâinatın mahiyeti ve suretleri gibi özü de yok iken var edilmiştir. Onu var eden zat da bütün yaratılmışları şu harika nizam üzere yaratan Allah Teâlâ’dır.

18. Takaddüm ve Teahhur⁷²

Avnî bu makalesinde tekaddumun çeşitli olduğunu söylemiştir. Bu anlamda elin hareketinin anahtar üzerindeki tekaddümünü tekaddum bi’l-illiyeye; birin ikiden önce olmasını tekaddum bi’t-tab; Babanın oğul üzerinde tekaddümünü tekaddum bi’z-zaman, Alimin müteallim üzerine tekaddümünü tekaddum bi’s-şeref; Mescide imamın cemaate tekaddümü veya birinci saffin ikin saf üzerine tekaddümünü tekaddum bi’r-rütbe; Dünün bugüne nazaran tekaddümünü takaddum biz’z-zât şeklinde beş kısım tekaddümden bahsetmiştir.

Teahhur ise bazıları tarafından altı kısma ayrısı da Avnî beş olarak kabul etmişti. Zira tekaddümü beşe ayırmış, bu beşin karşılığı olan şey de teahhurdur. Yani bir emrin başka bir emir üzerine tekaddümü, diğerinin teahhurunu gerektirir.

19. Delil⁷³

Avnî, Kelamcıların tarifteki ilim/bilmek kaydını yakîni bilgiye hasrettiklerini belirtmiştir. Bundan dolayı, delil yakîni bilgiyi gerektirir. Zanni olan delile “emâre” denilir ve “bilinmesinden başka bir şey hakkında zannın ortaya çıkmasını sağlayan şeydir” diye tarif edilir.

20. Hakayik-i Eşyanın Sübutu⁷⁴

Avnî, insanın haricte gördüğü eşyanın sabit olduğunu söylemiştir. Buna göre eşyanın nefyi gerçekleşmezse sübutu da gerçekleşmez. Eşyanın hakikatinin sübutunu ispatladıktan sonra Sofistaiyye’ye cevap vermiştir.

21. Nazarın Tarifi ve Marifetulâh'da Nazarın Vücûbu⁷⁵

Bu makalesinde nazarı; meçhul olanı aklın ve zihnın düşünerek bulması ve anlaması olarak tanımladıktan sonra sahih ve fasid olmak üzere iki türlü nazarın varlığından bahsetmiştir. Buna göre istenen şeye götürürse sahih nazar, istenen şeye götürmezse fasid nazar olur. Sahih nazarın vacip olmasını ispat eden iki yol vardır; akli ve nakli. İnsan aklıyla Allah’ı bilmek konusunda nazarda bulunması vaciptir. Nakli deliller ise Kur’an’da geçen birçok âyet ve Allah Rasulü’nün hadisleridir.

22. Evvelu ma yecibu ale’l-Mükellef⁷⁶

Makalesinde mükellefin ilk sorumlu olduğu hususu tartışan Avnî, bu konuda kelâmcılar arasında bir ihtilaf bulunduğunu belirtmiş; Eş’ârî’ye göre ilk vacip olan şeyin marifetullah olduğunu söylemiştir. Mutezile’ye göre ise ilk vacip olan şey marifetullaha nazardır. Tercih edilen görüşe göre her mükellefe vacip olan şey, gücü ölçüsünde Cenab-ı Hakk’ın kemal sıfatlarıyla muttasıf, noksan sıfatlardan münezze Vacibu’l-Vücut olduğunu iman ve tasdik etmektir.

⁷⁰ Avnî, *A’raz-ı Gayri Nisbiyye, A’raz-ı Nisbiyye*, Ceride-i İlmiyye, İstanbul, 1340, sayı 69, s. 2195–2199

⁷¹ Avnî, *“Maddiyyûn’a Göre Malum ve Mevcudun Aksamı”* Ceride-i İlmiye, 70.Sayı, İstanbul, 1340, s.2246–2250.

⁷² Avnî, *“Takaddüm ve Teahhur”* İstanbul, Ceride-i İlmiye, 72, 1340, s. 2319–2327.

⁷³ Avnî, *“Delil”* İstanbul, Ceride-i İlmiye, 73, 1339, s.2372–2379.

⁷⁴ Avnî, *Hakâyık Eşyanın Sübûtu*, Ceride-i İlmiyye, İstanbul 1340, 74–75, s.2421–2427

⁷⁵ Avnî, *Nazarın Tarifi ve Marifetullah’da Nazarın Vücûbu*, Ceride-i İlmiyye, İstanbul 1340, sayı 76–77, s.2484–2487.

⁷⁶ Avnî, *Evvelü Ma Yecibu Ale’l-Mükellef*, Ceride-i İlmiyye, İstanbul 1340, Sayı: 78-79, s. 2558.

V. Sonuç

Gerek Osmanlı son dönemi gerek Cumhuriyet sonrasında yetişen birçok isme hocalık yapmış olan Arapkirli Hüseyin Avnî, başta Arapça olmak üzere Kelâm, Belagat ve Arap Edebiyatı derslerde hocalığını ispatladığı gibi camilerde yaptığı vaaz ve sohbetlerinden de istifade edilen bir isimdir. İlk defa 1887'de atandığı Üsküdar Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'nde Kavaid-i Osmaniye ve İmla hocalığı görevinden 1933 Darülfünûn İlahiyat Fakültesi'ndeki görevine kadar söz konusu bu dersleri okutmak üzere ilmi ve idari çeşitli görevleri yerine getirmiştir.

Akademik olarak Kelâm ilminde daha çok şöhret bulmuştur. *İlm-i kelâm dersleri* adlı eserinden ve Ceride-i İlmiye dergisinde yayımlanmış olan toplam yirmi iki adet makalesinden anlaşıldığı üzere Arapkirli Hüseyin Avnî'nin Kelâmî problemlerde daha çok gelenek yanlısı bir tavır sergilemiştir. Şahsi görüşlerini belirtmekten ziyade klasik kelâmcıların görüşlerini anlatmayı, işlemeyi öncelmiştir. Son dönem kelâmcıları klasik konularda Taftazânî'nin *Şerhu'l-Akâid* adlı eserini takip ettikleri gibi Arapkirli'nin de bu yöntemi uyguladığı anlaşılmakta, başta Gazzâlî olmak üzere çeşitli kelâmcıların görüşlerine atıflarda bulunmuştur. Öte yandan dönemin önemli akımlarından pozitivizm, materyalizm ve darvinizmden kaynaklanan görüşleri ele almış, kendi bakış açısıyla bunları cevaplamaya çalışmıştır.

En kapsamlı kelim eser olan *İlm-i Kelâm Dersleri* adlı kitabını geleneksel kelim anlayışına göre üç bölüm olarak kaleme almıştır. Klasik kelâm kitaplarından farklı olarak dönemin metoduna uyarak eserine doğrudan İlahiyat bölümüyle başlamış, nübüvvet ve uhreviyyat başlıkları altında devam ederek ele aldığı konuları teferruatıyla anlatmıştır. Ders notlarından oluşan bir derleme niteliğinde olduğu için olsa gerek, doğrudan Allah'ın sıfatlarını açıklayarak eserine başlamıştır. Cevher, araz, varlık ve bilgi kuramı gibi konuları makalelerinde işlemiştir. Bu sebeple söz konusu eserinde normal bir kitapta olduğu gibi giriş ve hatime kısmı da yoktur. Ayrıca imamet/hilafet, ru'yetullah, cennet cehennem ve kıyamet alametleri gibi kelâm kitaplarında işlenen diğer konulara hiç değinmemiştir.

Buna göre Arapkirli Hüseyin Avnî, İslam dünyasının yenileşme çabalarının başladığı Osmanlı imparatorluğunun en karışık dönemleri olan XIX. yy. sonu ve XX. yy. başında yaşamış bir isimdir. O nedenle makale ve eserlerinde işlediği konulara bakılarak dönemin kelâm hareketi hakkında kısmen de olsa bilgi sahibi olma fırsatı vermektedir. Aynı zamanda onun aldığı idari görevlerden yola çıkılarak meşrutiyet ve cumhuriyet dönemlerinde eğitimle alakalı gelişmeler, özellikle İslâmî ilimlerle alakalı eğitim öğretim sistemindeki değişiklikler ve karşılaşılan sorunlar bu vesileyle daha yakından görülebilmektedir.